

no z novim prikazom zgodovine in arheologije mesta), vsebuje indekse k zvezkom od 8 do 13. Indeksi so računalniško obdelani, program je bil deloma posebej izdelan prav zanje ("Epiglossa", avtorja sta Antonio Magi Spinetti in Ivan Di Stefano Manzella; "Indici", avtor je Franco Bianchi ter "Script" - IBM), izdala jih je dolgoletna sodelavka te serije, Claudia Lega. To je že drugi zvezek indeksov, prvi je izšel kot sedmi zvezek serije leta 1991, oskrbela ga je prav tako C. Lega, doživel je, podobno kot celotna serija, zelo ugodne odmeve v mednarodnih strokovnih revijah. Nslednji zvezek indeksov je predviden v zvezku št. 21, ki naj bi izšel že do konca leta 2000.

Izdajatelji serije so se odločili, da bodo izdali podrobno stvarno kazalo za vsakih šest zvezkov rimskih napisov, kajti posamezne knjige, v katerih je navadno več prispevkov, vsebujejo zgolj delne indekse, za napise vsakega mesta posebej. To pomeni, da epigrafsko gradivo ene knjige ni dostopno prek enotnega stvarnega kazala. Indeksi v 14. zvezku, ki ga tu obravnavamo (podobno velja tudi za 7. zvezek), ne združujejo doslej izdanih delnih indeksov k posameznim mestom, ki so klasični epigrafski indeksi lastnih imen in vseh važnih pojmov, temveč so sestavljeni po drugačnih kriterijih, ki jih računalniška obdelava še dodatno omogoča. Bistvena razlika je, da je zanje uporabljena t.i. tehnika "ključnih besed v kontekstu" (*Key Words in Context*).

Zvezek je razdeljen na več delov. V uvodu so razložene kratice za imena antičnih mest (med drugimi BRI za Briksijo, GNA za Gnatijo, IVC za *Iulium Carnicum* ter TER za Tergeste), ter za oznake spomenikov (npr. amfora, oltar, plošča, sarkofag). Dalje so navedene šifre za oznako materialov, iz katerih so spomeniki izdelani (npr. kamen na splošno, marmor, slonova kost, steklo), dalje oznake za različne tehnike pisave, za datacije po mesecih ter po krajših enotah. Sledijo korekture h knjigam od 8 do 13. Prvi del knjige nato vsebuje glavni del indeksov, "ključne besede v kontekstu" in sicer najprej latinske, nato grške, ki pa jih je le za četrtno ene strani, kajti grščina se v latinskih napisih italških mest pojavlja le skrajno redko. Upoštevana so tudi ključne besede iz maloštevilnih nepristnih latinskih napisov, ki so jih avtorji iz tehničnih razlogov izjemoma vključili v posamezne mestne korpuse napisov. Ta del knjige je najobširnejši.

Sledi drugi del, ki vsebuje indekse števil in indekse vseh besed, katerih sestavni del so številke, npr. *duumviri*, *quattuorviri*, števila legij, vladarskih titulatur in podobno. V tretjem delu so pregledno, po abecednem redu, razvrščeni spomeniki - nosilci napisov, od prstanov (*anello*) do posodja (*vasellame*). Četrty del obravnava po sistemu stvarnega kazala različne materiale, iz katerih so spomeniki izdelani, peti tehnike vrezovanja in drugih načinov izdelovanja črk, od klesanja do mozaičnih kamenčkov. Šesti del vsebuje indeksno obdelane datacije, sedmi pa bibliografske podatke. V njih so zaobseženi najprej vsi korpu-si, od bazične epigrafske publikacije *Corpus Inscriptionum Latinarum* ter *Inscriptiones Italiae* do L. Vidman, *Sylogae inscriptionum religionis Isiacae et Serapiacae*, Berolini 1969. Indeksi so izredno uporabni in šele po njihovem izidu je dobila pestra in pomembna vsebina zvezkov *Supplementa Italica* od 8 do 13 polno veljavo.

Marjeta ŠAŠEL KOS

Supplementa Italica. Nuova serie 15. Edizioni Quasar, Roma 1997. 376 str., fot. napisov v besedilu.

Ateste, zdaj Este, je eno najpomembnejših venetskih mest, sinonim za železnodobno venetsko kulturo, ki je močno vplivala na naše celotno Posočje in kraško območje vse do Emone. Knjiga je v seriji *Supplementa Italica* nekaj posebnega, ker gre za prvi primer, da je zvezek v celoti napisala ena avtorica, Maria Silvia

Bassignano, ki pa žal na prvih straneh ni navedena, temveč šele v kazalu, pač zaradi tradicionalne zunanje podobe teh epigrafskih zvezkov. V tem primeru gre za monografsko delo, sicer pa je načeloma je v njih objavljenih več prispevkov različnih avtorjev. V mestu Ateste je bilo namreč najdeno veliko število rimskih napisov, ki že iz prostorskih razlogov opravičujejo monografsko obdelavo.

Tudi predgovor te knjige – tako kot vseh drugih *Supplementa Italica* – sta napisala Margherita Guarducci in Silvio Panciera, dolgoletna izdajateljca te serije, ki je doživela veliko laskavih mednarodnih priznanj, predvsem zaradi ažurnosti izhajanja in natančnosti kriterijev izdajanja rimskih napisov ter izčrpne vsebine, ki je več kot zgolj korpus latinskih napisov, saj vsebuje tudi zgodovino mesta, osvetljeno iz raznih vidikov, ki temelji na arheoloških raziskavah, ter izčrpno bibliografijo, ki se nanaša tudi na zgodovino mesta, ne le na epigrafske najdbe.

Venetsko-rimski in rimski napis mesta Ateste so glede na druga antična mesta specifični iz več vzrokov. Predvsem jih je velika večina datiranih v čas med 1. stol. pr. Kr. in 1. stol. po Kr., pri čemer jih nekaj seže nazaj do druge polovice 2. stol. pr. Kr. Nekaj posebnega je veliko število keramičnih žar za pepel z nagrobnimi napisi, ki so datirani v 2. in 1. stol. pr. Kr., drugo večjo skupino pa predstavljajo napisi, povezani z ustanovitvijo avgustejske kolonije v Ateste ter naselitvijo veteranov, predvsem po bitki pri Akciju. Več napisov na žarah je v venetščini, skupaj je bilo najdenih ok. 150 venetskih napisov. Prek njih lahko lepo zasledujemo zapleten proces romanizacije - začel se je intenzivneje l. 89, ko je mesto skupaj z drugimi v Cisalpinii dobilo *ius Latii* -, ki se kaže v postopni latinizaciji ter v onomastiki, kajti domača venetska imena so bila v veljavi še dolgo v času principata. Ateste je postal rimski municipij verjetno za časa Cezarjevega prokonzulata l. 49 pr. Kr. Zanimi-ve so spremembe v socialni strukturi in v kulturnem življenju v mestu po naselitvi veteranov, ki so bili po rodu iz raznih italških krajev, deloma pa morda tudi že iz najbolj romaniziranih provinc. Kot privilegirani sloj mestnega prebivalstva so odločilno vplivali na razvoj mesta Ateste.

Vsebinska razdelitev knjige v vsem ustreza strukturi drugih zvezkov iz te serije. Avtorica je na začetku predložila bibliografijo, označeno z znakom za + ali -, ki navedena dela opredeljuje glede na to, ali vsebujejo oz. obravnavajo epigrafske spomenike ali zgolj druge vidike zgodovine mesta. Sledi zgoščen zgodovinski pregled, ki seže od začetkov naselitve na mestu Ateste, prek začetne urbanizacije do razvoja rimskega mesta. Kot je značilno za vsa venetska mesta, je romanizacija napredovala na miren način že od prve polovice 2. stol. dalje. Veneti so vodili Rimu prijateljsko politiko in priznavali oblast rimskih magistratov v provinci Cisalpinii še preden je ta postala provinca v ožjem administrativnem smislu besede. Več napisov priča o intervenciji rimskih prokonzulov v zvezi z obmejnimi spori med sosednjimi občinami, ki so bili zaradi nejasnosti glede mej med upravnimi območji posameznih mest precej pogosti. Izkoriščanje ruralnih in gozdnih površin je bilo namreč silno pomembno za boljše ali slabše preživetje lokalnega prebivalstva. Rimska država je tako med drugim posredovala pri urejanju meja med Ateste in Vicetijo (Vicenza) ter med Ateste in Patavijem (Padova). Sledovi centuriacije niso povsem gotovi, gotovo pa je, da je bilo ozemlje uporabnikom uradno razdeljeno. Prečkala ga je tudi glavna cesta, ki je povezovala vsa pomembna venetska mesta.

Zgodovinskemu uvodu sledijo popravki in dopolnitve k že objavljenim napisom, tem pa 299 novih napisov ter pet ne-pristnih napisov, vsi objavljeni s fotografijami. Omenila bi nekaj najvažnejših in zanimivih napisov, ki lepo ponazorijo pestrost atestinske epigrafike. Poleg zarotitvene ploščice, v kateri se avtor zakletve obrača na bogova podzemlja, očeta Plutona in Prozerpino, je bilo odkritih več votivnih spomenikov z napisi, posvečenih npr. Neptunu, Solu, Marsu. Več napisov priča o mestnih magistratih, nekatere od njih je mesto posebej

odlikovalo, npr. tako, da jim je bila javno dodeljena ugledna grobna parcela. Lepe spomenike so si dali postaviti vojaki višjega čina, npr. Lucij Blatij Vetus, stotnik 4. Makedonske legije. Nekaj na-grobnih spomenikov pripada še vojakom drugih legij ter pretorijanskih kohort. Med mestnimi družinami so pomembni *Acutii*, *Aemilii*, *Arrii*, *Arruntii*, *Calventii*, *Catii*, *Crumelonii*, *Ennii*, *Rubellii*, *Rutilii*, *Vassidii* in drugi. Izredno zanimiva za študij atestinske onomastike pa so venetska imena, saj je korpus ates-tinskih napisov z venetskimi imeni med najpomembnejšimi dokumenti venetske onomastike. Eden najstarejših napisov je nagrobnik na keramični žari za vojaka *Gavis Raupatnis*, morda še iz 2. stol. pr. Kr. Med imeni so zanimiva *Frivi* (gen.), *Hostiala*, *Ivanta*, *Volturnus*, *Ivanta Carponia*, *Ivanta Soccina*, *Ivanteia Fremaistina*, *Lamusios*, *Lemeteorina*, *Lontrico*, *Nerca*, *Tertia Crumelonia Turstiaca*, *Trimixsus*, *Vanticco* ter mnogo drugih: pestro in zanimivo gradivo za študij razvoja in strukture venet-skih imen.

Na koncu knjige so, kot običajno, epigrafska kazala, ki vsebuje-jo več indeksov, od osebnih imen prek imen božanstev, geografskih imen in vojaških enot do neke vrste stvarnega kazala. Odveč je dodati, da sta tako zvezek 14 kot 15 serije *Supplementa Italica* za študij antične zgodovine, arheologije in epigrafike severnoitalskega in jadransko alpskega prostora neobhodna.

Marjeta ŠAŠEL KOS

Rudolf Haensch: *Capita provinciarum. Statthaltersitze und Provinzialverwaltung in der römischen Kaiserzeit.* Kölner Forschungen 7. Verlag Philipp von Zabern, Mainz 1997. 863 str., 2 zemljevida.

Impozantna knjiga, ki obsega malodane 900 strani, je predelana disertacija, ki jo je avtor napisal pod mentorstvom prof. Wernerja Ecka in jo leta 1991 predložil univerzi v Kölnu. R. Haensch (odslej H.) si je za tematiko izbral glavna mesta provinc in oblike najvišje državne oblasti v provincah, vezane na izbiro (domnevnih) določenih stalnih sedežev uprave. Zanimala sta ga predvsem dva bistvena problema v zvezi s tem, namreč ali so v provincah dejansko obstajala točno določena glavna mesta za upravnike provinc in druge rimske visoke uradnike, in kako je ta izbira vplivala na njihov razvoj. Legendarni Scipione Maffei, ki se je doslej edini lotil iste teme v celoti, je v svojem neobjavljenem delu o rimski upravi v provincah svojo raziskavo sklenil z mnenjem, da provincialnih glavnih mest v rimskem imperiju ni bilo. Tudi pozneje so avtorji v delnih študijah na to temo prihajali do podobnih sklepov. Haenschovo delo je pokazalo, da je le za razmeroma malo provincialnih mest mogoče z gotovostjo potrditi, da so služila kot stalno določen sedež guvernerja, torej kot provincialno glavno mesto.

Knjiga je razdeljena na dva obsežna dela: na študijo o metodološkem pristopu k delu ter na analizo stanja dokumentacije v posameznih provincah. Druga polovica knjige obsega dokumentacijo gradiva, zato je knjiga tudi tako obširna. Vsak od teh dveh glavnih delov pa je razdeljen na pregledna kratka poglavja. Zbranemu gradivu (predvsem epigrafskemu) sledi še deset dodatkov: pregled koledarskih datumov razsodb v juridičnih konventih, ali so sinovi guvernerjev služili kot legijski tribuni v rezidencah očetov, dalje šest dodatkov na temo "guvernerjev štab", sledi študija o spomenikih, ki so jih guvernerji dali postaviti po lastni odločitvi ter še nekaj specialnih tem, ki so ozko vezane na posamezne province. Sledi zelo obširen seznam literature, vsebinsko podrobno razčlenjeno stvarno kazalo in zemljevidi.

Prvi del knjige obsega več večjih poglavij, ki so razdeljena na manjše enote; takšna struktura vsebine knjige zelo pripomore k njeni preglednosti. Prva poglavja so posvečena problemom dosedanjih raziskav in različnim rezultatom, do katerih so prihajali

strokovnjaki preteklih generacij. Sledi pretres metodoloških problemov, ki so ključni za presojo kvalitete avtorjevih sklepov, zato je diskusiji o njih tudi namenil precej prostora. Le v maloštevilnih, večinoma literarnih virih je izrecno omenjeno, da je bilo določeno mesto sedež guvernerja, za večino provinc pa takšna neposredna evidenca manjka. Za le-te je na razpolago epigrafsko gradivo – potrebno ga je pravilno interpretirati –, ki je pogosto edina informacija o rimski provincialni upravi. 5000 do 6000 napisov guvernerjev in 1000 do 1500 napisov osebja njegovega štaba, *officiales*, nam pomagajo ugotavljati, kje je bil guvernerjev sedež, ki pa sicer na napisih ni omenjen. Iz epigrafskega gradiva je mogoče tudi povzeti, kje se je guverner najdlje oz. najbolj intenzivno mudil. Glavno dokazno gradivo za provincialna upravna središča je torej zgolj posredno, zato ga je potrebno temeljito pretehtati in za vsak posamezni primer ugotavljati njegovo dejansko izpovedno moč. To gradivo je avtor razporedil po natančnih kriterijih v skupini A in B s podskupinami (skupaj 28), od A I: spomeniki za *officiales*, do B III 7: spomeniki, s katerimi so posamezniki počastili rimske visoke uradnike. Podskupine torej obsegajo najrazličnejše epigrafske spomenike provincialnih vladarskih namestnikov in njihovega osebja, od počastilnih napisov do nagrobnikov ter oltarjev in spomenikov različne vsebine, na katerih so ti državni uradniki omenjeni.

Rimske province so se med seboj bistveno razlikovale. Posebno mesto zavzema Egipt, za katerega so na voljo številni zapisi na papirih, ki nam omogočajo mnogo boljši in neposrednejši vpogled v delovanje guvernerja in njegovega kadra kot v drugih provincah. Ker pa se je Egipt v marsičem razlikoval od drugih provinc, je vprašljivo, v kolikšni meri je mogoče evidenco iz te province uporabiti kot paralelo tudi za druge. Tudi province Male Azije so se zaradi stoletne helenistične kulture in urbanizacije tipa grške polis (kar pomeni v vse podrobnosti izdelano upravno ureditev helenističnega tipa) bistveno razlikovale od npr. Britanije, Germanije ali Panonije, provinc, v katere je šele rimska civilizacija prinesla višje oblike kulturne in družbeno-pravne ureditve.

Da bi avtor vso omenjeno problematiko lahko nazorno predstavil, je za izčrpno diskusijo teh problemov izbral šest provinc, ki ustrezajo naslednjim kriterijem: predstavljajo različne upravne tipe provinc od vladarskih do senatskih, tako konzularnih kot pretorijskih, vključno s prokuratorsko. Epigrafsko gradivo izbranih provinc naj bi bilo čim bolj enotno, predvsem v smislu, da se meje provinc niso spreminjale. Kot tipične primere je H. torej obravnaval Spodnjo Germanijo (posebej zato, ker konzularni vladarski legat ni uradoval v nobenem od legijskih taborov), Dalmacijo (zato, ker so v tej provinci znana mesta, ki so bila sedež sodnih konventov), Afriko (ker je evidenca za njeno glavno mesto predvsem literarna), Spodnjo Panonijo (ker je tipičen primer pretorijske vladarske province, sprva z eno, nato z dvema legijama, pri čemer je možno ugotavljati intenzivnost guvernerjeve prisotnosti v legijskih taborih), Makedonijo (ker ima med pretorijskimi senatskimi provincami bogato epigrafsko gradivo), Mavretanijo *Caesariensis* (kot tip province, ki so jo upravljali rimski vitezi). H. nato v naslednjih poglavjih obravnava preostale province po geografskem vrstnem redu, tako severozahodne province (od Britanije do Zgornje Germanije), province na otokih in vse Hispanije (od Sardinije do Betike), severno Afriko, Egipt, dalje province bližnjega vzhoda od Judeje prek Arabije in Sirije, ki jih analizira zelo podrobno. Posebno poglavje posveti vzhodni in centralni Mali Aziji ter balkanskim provincam od Ahaje do Norika. Zadnje poglavje prvega dela je posvečeno skupnim značilnostim upravnih provincialnih središč ter razlikam med njimi. Dokumentacija, predvsem epigrafska, ki je zbrana v drugem delu, sledi geografski razdelitvi iz prvega dela.

Da bi določil mesta, ki so služila kot guvernerjeva rezidenca, je moral H. analizirati gradivo iz 66 provinc oz. upravnih enot. Pri dvanajstih to ni bilo mogoče. Od preostalih 54 provinc jih je